מעלות המדות — ה; מעלת גמילות חסדים

מעלה החמשית מעלת גמילות חסדים

בני, בואו ואלמדכם מעלת גמילות חסדים, דעו בני כי מעלת גמילות חסדים מעלה חביבה מאד לפני הקדוש ברוך הוא, ובעבורה יזכה האדם לקנות חייה העולם הזה והעולם הבא. ולא עוד אלא שכל מי שהוא עושה חסד עם הבריות, הרי העולם מתיישב בשבילו, כענין שנאמר (תהלים סא, ח) ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרהו, ואמרו חז"ל על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. גדולה היא מעלת גמילות חסדים שהיא אחת מי"ג מדות שנתיחס בהן הבורא, כענין שנאמר (שמות לד, ו) ה' ה' וגו' ארך אפים ורב חסד. ואמרו חז"ל ורב חסד, מטה כלפי חסד. כלומר שאם האדם מחצה זכאי ומחצה חייב, מכריע כף של זכיות על כף של חובות ומזכה אותו בדין, וזהו חסד גדול שהקדוש ברוך הוא עושה עם בריותיו, שתזכה אותן כדי להביאם לחיי עולם הבא. וזה שאמר דוד (תהלים קטז, ו) דלתי ולי יהושיע, ומצינו שהקדוש ברוך הוא בעצמו נתעסק בגמילות חסדים, שכך אמרו חז"ל תורה תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחילתה גמילות חסדים שנאמר (בראשית ג, כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה גמילות חסדים דכתיב (דברים לד, ו) ויקבר אתו בגיא. ולא עוד אלא שכל העולם נבנה בחסד, כמו שאמר הכתוב (תהלים פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה. וכן הוא אומר (תהלים כה, ו) זכר רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה.

גדולה גמילות חסדים יותר מן הקרבנות שנאמר (הושע ו, ו) כי חסד חפצתי ולא זבח. ואמרו חז"ל באגדה עוברי הים פרשו אותו (שמות טו, יג) נחית בחסדך זה גמילות חסדים, נהלת בעוך זה תורה, כמה דתימא (תהלים כט, יא) ה' עז לעמו יתן. ועדיין היה העולם מתמוטט. אימתי נתבסס העולם, (שמות טו, יג) אל נוה קדשך, עד שלא נבנה בית המקדש היה העולם עומד על (טריפס) של שתי רגלים, כיון שנבנה בית המקדש נתבסס העולם. ועכשיו שאין בית המקדש קיים גמילות חסדים מכפרת במקומו. שנאמר (הושע ו, ו) כי חסד חפצתי ולא זבח, ולא עוד אלא כל מי שהוא עוסק בגמילות חסדים זוכה לחסות בצלו של מקום, שנאמר (ישעיהו נא, טז) ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך. ואמרו חז"ל באגדה ואשים דברי בפיך זו תורה, ובצל ידי כסיתיך זה גמילות חסדים, כמו שנאמר (תהלים לו, ח) מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון.

גדולה גמילות חסדים מן התורה ומן הקרבנות, שנאמר (משלי לא, כו) פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה, ותורה וחסד לא נאמר, אלא ותורת חסד. מי נתלה במי, הוי אומר קטן נתלה בגדול. תדע לך שכן הוא שהרי מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת הכלה, מפני שהם גמילות חסדים. לפיכך צריך אדם שיהא מחזר ורודף לעשות צדקה וגמילות חסדים. שלמה מזהיר בחכמה ואומר (משלי כא, כא) רדף צדקה וחסד וגו', שכל המחזר ורודף אחר גמילות חסדים, הקדוש ברוך הוא ממציא לו מעות לעשות מהן צדקה לבני אדם המהוגנין:

בני, בואו וראו כמה גדולה מעלת גמילות חסדים לפני המקום, שהיא אחת מג' מדות טובות שהקדוש ברוך הוא מבקש, כענין שנאמר (מיכה ו, ח) הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד. ואמרו חכמים ז"ל לעשות משפט זה הדין, אהבת חסד זו גמילות חסדים, (מיכה ו, ח) והצנע לכת עם אלהיך זהו הוצאת המת והכנסת כלה. כלומר שאם הם עניים ויצטרכו לגבות מעות לצורך קבורת המת, או לצורך תכשיטי הכלה, שיעשה הדבר בצנעה כדי שלא לביישם, ואמרו עוד גדולה גמילות חסדים מן הצדקה, שנאמר (הושע י, יב) זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד. אדם זורע ספק אוכל ספק אינו אוכל, שמא תלקה התבואה בשדפון ובירקון וכיוצא בו, קוצר ודאי אוכל. ואמרו אין הצדקה משתלמת אלא לפי גמילות חסדים שבה, כלומר לפי הטורח שיטריח אדם לעשות צדקה ישלם לו הקדוש ברוך הוא שכרו. והטורח שטורח בה הוא הנקרא גמילות חסדים, שנאמר (הושע י, יב) זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד.

ואמרו בג' דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. צדקה בממונו, גמילות חסדים בין בממונו בין בגופו. צדקה לעניים, גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים, כלומר שאם יתאכסן אפילו העשיר בביתו ומאכילו ומשקהו ומקבלו בסבר בפנים יפות, הרי זה נקרא גמילות חסדים. כמו שאמרו חכמים ז"ל, מלך באכסניא צריך פרנסה צדקה לחיים, גמילות חסדים בין לחיים בין למתים. כלומר שמספדו ונושאו ועוסק בקבורתו זו היא גמילות חסדים גמורה, כענין שאמר יעקב אבינו עליו השלום ליוסף בנו (בראשית מז, כט) ועשית עמדי חסד ואמת. ואמרו חז"ל איזהו חסד שהוא של אמת, אותו שעושין עם המתים מפני שאינו מצפה לתשלום גמול, כי אם מאת המקום.

גדולה גמילות חסדים שאדם אוכל הפירות בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. שכך אמרו חכמים ז"ל אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא, כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם. ולא עוד אלא בשביל גמילות חסדים שאדם עושה בממונו הקדוש ברוך הוא משמר לו יתר הממון שנשאר לו, שנאמר (תהלים סא, ח) ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרהו. כלומר למה ישב העשיר בעשרו לפני אלהים, בעבור חסד ואמת שהכין ועשה לעניים, ינצרוהו לאותו ממון שנשאר לו. והיינו דאמרי אינשי מלח ממון חסד. ואמרי לה מלח ממון חסר, וכן אמר שלמה בחכמתו (משלי יא, כד) יש מפזר ונוסף עוד.

צא ולמד כמה גדולה מעלת גמילות חסדים שכן מקדמתו והולכת לפניו ליום הדין, כדי ללמד עליו סנגוריא, כענין שנאמר (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך. ואמרו חז"ל באגדה מלאך הממונה על הצדקה והחסד רגליו קלות, ועוד כשמלאכי קטיגוריה עולין לקטרג המלאך הממונה על הצדקה והחסד מקדים ועולה, שנאמר (תהלים פט, טו) חסד ואמת יקדמו פניך. גדולה גמילות חסדים שעל גמילות חסדים שבני אדם עושין זה עם זה העולם מתקיים, שכך אמרו חז"ל כל העושה חסד עם חבירו מעלה עליו הכתוב כאלו בנאו לעולם, שנאמר (תהלים פט, ג) אמרתי עולם חסד יבנה. וכל מי שאינו עושה חסד עם חבירו, כאילו כופר בעיקר, שנאמר ולא זכרו בני ישראל את ה' אלהיהם המציל אותם, ובמה לא זכרו, שלא עשו חסד, כענין שנאמר (שופטים ח, לה) ולא עשו חסד עם בית ירבעל הוא גדעון.

ומנין שבשביל גמילות חסדים העולם מתקיים, שכך אמרו חז"ל עשרה דורות מאדם ועד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול. לפי שלא מצינו בנח שהיה בעל חסדים לפיכך לא היה כדי בזכותו להגן על כל העולם. עשרה דורות מנח ועד אברהם אבינו להודיע כמה ארך אפים לפניו וכו', עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כולם. שכן מצינו באברהם אבינו שגמל חסדים לפיכך היה כדי בזכותו להגן עליו ועל כל העולם כולו. ומנין שהיה בעל חסדים, שכך אמרו חז"ל באגדה מאי דכתיב (ישעיהו מא, ב) מי העיר ממזרח צדק וגו', ומי העירן לבוא ולחסות תחת כנפי השכינה, אברהם, ולא תאמר אומות העולם בלבד העיר, אלא אף הצדקה היתה ישנה והעירה אברהם, שנאמר (ישעיהו מא, ב) צדק יקראהו לרגלו, שהיה אברהם פותח פונדק ומקבל

עוברים ושבים, שנאמר (בראשית כא, לג) ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם (אברם) בשם ה' וגו'. שעל ידי האשל הודיע שמו של הקדוש ברוך הוא וגבורתו בעולם. וכן הוא אומר תתן אמת, מי בקש להקדוש ברוך הוא שיעשה עמו חסד, הוי אומר מי שהוא גומל חסדים.

ולא עוד אלא שבזכות גמילות חסדים אסר הקדוש ברוך הוא עצמו בשבועה, שנאמר (מיכה ז, כ) אשר נשבעת לאבתינו מימי קדם, ואמרו חז"ל אם ראית זכות אבות וזכות אמהות שנתמוטטת הדבק בגמילות חסדים, שנאמר (ישעיהו נד, י) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש, זה גמילות חסדים וברית שלומי לא תמוט זה המשים שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו, שגם זה גמילות חסדים הוא. ומר מרחמך ה', שהקדוש ברוך הוא מתמלא רחמים על עולמו, כביכול למד מבריותיו. ומה אלו שהן צריכי חסד עושין חסד זה עם זה, אני שאני מלא חסד ורחמים על אחד כמה וכמה שאני צריך לגמול חסד עם בריותי. ומעשה במונבז המלך שעמד ובזבז כל אוצרותיו לעניים בשני בצורת, חברו עליו אחיו ובית אביו, אמרו לו אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם, ואתה עמדת ובזבזת שלך ושל אבותיך. אמר להן, אבותי גנזו אוצרות למטה, ואני גנזתי למעלה, שנאמר (תהלים פה, יב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. אבותי אצרו במקום שהיד שולטת בהן, ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בהן, שנאמר (תהלים פט, טו) צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך. אבותי גנזו אוצרות שאין עושין פירות, ואני גנזתי אוצרות שעושין פירות, שנאמר (ישעיהו ג, י) אמרו צדיק כי טוב וגו'. אבותי גנזו אוצרות ממון, ואני גנזתי אוצרות נפשות, שנאמר (משלי יא, ל) פרי צדיק עץ חיים ולקח נפשות חכם, אבותי גנזו אוצרות בעולם הזה, ואני גנזתי לעולם הבא שנאמר (ישעיהו נח, ח) והלך לפניך צדקך וגו':

בני, בואו וראו כמה גדול כח גמילות חסדים, שכל מקום שיש גמילות חסדים וצדקה, שם יש שלום, וכל מקום שיש שלום יש צדקה, כענין שנאמר (תהלים פה, יא) חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. שכל זמן שהבריות נוהגים בשלום זה עם זה עושין צדקה וגמילות חסדים זה עם זה, ובכל מקום שיש צדקה שם שלום מצוי, ולא תאמר בתחתונים בלבד עושה שלום, אלא אף בעליונים, שכך אמרו חכמים ז"ל באגדה. העני הזה יושב ומתרעם מה פלוני בן פלוני יושב בתוך ביתו, והוא נד ומטולטל, פלוני ישן על גבי מטתו, והוא ישן על גבי קרקע. ועמדת אתה ונתת לו, אמר הקדוש ברוך הוא מעלה אני עליך כאילו נתת שלום בינו לביני, שנאמר (ישעיהו נח, יב) משבב נתיבות לשבת. ואומר (ישעיהו כז, ה) או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי. שכל הגומל חסד עם הבריות ומרחם עליהם, משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה. שנאמר או יחזק במעוזי וגו', שלום בעליונים שלום בתחתונים, שלום לו שלום לעני שלום בעולם הזה, ולעולם הבא.

ועוד אמרו חז"ל מנין שצדקה וגמילות חסדים פרקליט גדול בין האדם למקום, שנאמר (ירמיהו טז, ה) כה אמר ה' אל תבוא בית מרזח ואל תלך לספוד ואל תנוד להם, כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים וגו'. כי אספתי את שלומך וגו' את החסד זו גמילות חסדים ורחמים זו צדקה. לומר לך שהצדקה וגמילות חסדים פרקליט גדול ושלום גדול בין הצדיקים לאביהם שבשמים:

בני, צאו וראו כמה מעלה של בעלי צדקה וגמילות חסדים גדול, שהן חסין בצלו של מקום, כענין שנאמר (תהלים לו, ח) מה יקר חסדך אלהים וגו'. ולא עוד אלא שגמילות חסדים מכפרת אפילו בדבר שיש בו שבועה כענין שנאמר (שמואל א ג, יד) לכן נשבעתי לבית עלי אם (יכופר) [יתכפר] עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם, ואמרו חז"ל בזבח ובמנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר בתורה וגמילות חסדים, כי הא דרבא ואביי תרוייהו מדבית עלי קאתו, רבא דעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה וגמילות חסדים חיה שתין שנין:

בני, הוו זהירין בגמילות חסדים מפני שזכותה עומדת לו לאדם ולבניו ולבני ביתו עד סוף כל הדורות. שכך אמרו חז"ל החסד עומדת לו לאדם לעולם עד סוף כל הדורות, שנאמר (תהלים קג, יז) וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו. אבל הצדקה עומדת לו לאדם עד ג' דורות, שנאמר (תהלים קג, יז) וצדקתו לבני בנים. ואם חישב אדם לעשות גמילות חסדים או שום דבר מצוה, ונאנס ולא עשאה, מעלין עליו מן השמים כאילו עשאה, ומקבל עליה שכבר. ומי כותבה, אליהו ז"ל. ואמרו חז"ל באגדה הוא פנחס הוא אליהו ז"ל, שאלמלא הוא לא היינו חיים בגלות, שמיום שחרב בית המקדש, הוא מקריב שני תמידין בכל יום, וכותב בעורותיהן מצות וצדקות שעושין ישראל בכל יום ויום. ומה אם בספרו של בשר ודם נתן חסד לאומה שלמה, כדכתיב (אסתר ב, כג) ויכתב בספר דברי הימים לפני המלך, לכשיבא ספר של הקדוש ברוך הוא שנאמר (מלאכי ג, טז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וגו', על אחת כמה וכמה.

אשריהן של גומלי חסדים מה צפון להן לעתיד לבוא, שכל זמן שהם יכלים לעשות חסד בממונן עשוין, ואם אינן יכולין לעשות בממונן, עושין גמילות חסדים בדבריהן ומנחמין אותן את העניים ומסבירין להן פנים, ועולה להן לחשבון גדול, שנאמר (ישעיהו נח, י) ותפק לרעב נפשך, לחמך אין כתיב כאן, אלא נפשך, מכאן אמרו חז"ל אם אין לך מה ליתן לו תנחמהו בדברים, תצא נפשי עליך שאין לי מה ליתן לך, ואם יש יכולת בידך (ישעיהו נח, י) ונפש נענה תשביע. ועל שניהן הוא ואמר זרח בחשך אורך, ואמרו חז"ל באגדה העני הזה עומד על פתחך והקדוש ברוך הוא עומד על ימינו, שנאמר (תהלים קט, לא) כי יעמד לימין אביון. דע שאני עומד על ימינו ועתיד לשלם שכרם, ואם אין אתה נותן לו, דע ששמי עומד על ימינו, והוא עתיד ליפרע מאותו האיש, שנאמר (תהלים קט, לא) להושיע משפטי נפשו. וכל פרוטה שאדם נותן לצדקה, ואפילו דבר של חסד, שאין בו מעשה, הכל נכתבין לפני המקום, ועולין לו לחשבון מצוה כאילו עשאה, שנאמר (מלאכי ג, טז) ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו:

בני, אם בקשת לידע כח גמילות חסדים צא ולמד מבעז הצדיק, שבשכר גמילות חסדים שעשה בעז עם רות המואביה, זכה ויצא ממנו דוד. שכך אמרו חז"ל באגדה המגילה הזו והיא מגילת רות, אין בה לא טומאה ולא טהרה, ולמה נכתבה, כדי ללמדך כח גמילות חסדים. ומהו גמילות חסדים, שיהיה האדם רחמן מרחם על הבריות כדרך שהבורא יתברך הוא מרחם ומלא רחמים, כענין שנאמר (שמות לד, ו) ה' ה' אל רחום וחנון, וכן הוא אומר (תהלים קמה, ט) ורחמיו על כל מעשיו. ובמעלת המדה הזאת נתיחסו בה הצדיקים, שכך אמרו חז"ל כל המרחם הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, ושיהא גומל חסד עם כל אדם, לעשירים ולעניים, ולחיים ולמתים. ושיהא מקרב את הרחוקים, כל שכן הקרובים היו צריכים לפרנסה, מפרנסם. לכסות, מלבישן. לאכסניא, מכניסן בתוך ביתו. ללות, מלוה להן. לשאול, משאילן. ללמוד תורה, מלמדן. להוכיחן, מוכיחן. מדבר בטובתן. ומעלים עיניו ממומיהן בזמן שהם שמחים שמח עמהם, וכשהן עצבין משדלן בדברים. ראה אותו מפקיר נכסיו ומגנה את עצמו, מקרבו אצלו ומזהירו, וכן בכל דבר ודבר שהוא בחבירו, יהי דן בעצמו כאילו הגיע למקומו של חבירו, כענין שנאמר (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך.

ויעשה חסד עם כל אדם, עם מי שראוי לו ועם מי שאינו ראוי, כי אם יהיה ראוי תשימנו במקומו, ואם הוא לא יהיה ראוי לו, אתה ראוי, כי הבורא צוך לעשות הטוב והחסד. ואמר אחד: הטיב חסדיך עד שתקדים בלא שאלה, וכן ירגיל אדם עצמו לשלם טובה למי שגמל עמו טובה, כדי שלא יהיה מכפויי הטובה, שכשם שנוח לו לאדם שיהו כל הבריות גומלין עמו חסד בשעה שהוא צריך להם, כך הוא ראוי לגמול חסד לכל אחד בשעה שהן צריכין לו. לכן בני הוו זהירין וזריזין במעלת המדה החשובה הזאת, כדי שתזכו להקביל פני שכינה וליהנות מזיוה, כענין שנאמר (תהלים יז, טו) אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך. האל יצליחנו בה ברחמיו הרבים אמן: